

Az orosz, német, angol, francia nyelvű közleményeket hozó folyóiratok nyelvek szerinti százalékos arányát a 2. táblázat foglalja össze.

A négy világnyelven kívül az alábbi nyelvek fordultak még elő:

Eredeti cikkekben: olasz (Csehszlovákia 1, Magyarország 5, Románia 2); spanyol (Csehszlovákia 3, Magyarország 2, Románia 1).

Összefoglalásokban: olasz (Lengyelország 1, Magyarország 2, Románia 1); eszperanto (Bulgária 1); jiddis (Lengyelország 1); latin (Csehszlovákia 1).

Tartalomjegyzékekben: spanyol (Lengyelország 1, Szovjetunió 3); japán (Szovjetunió 2); latin (Lengyelország 1, Csehszlovákia 1).

WALTHER, K. K.: Untersuchungen zur Überwindung Sprachbarrieren in gesellschaftswissenschaftlichen Zeitschriften aus Mitgliedsländern des RGW = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 90. köt. 2. sz. 1976. p. 53–57./

(Takáchné Tóth Mária)

A fordítás huszonhárom korlátozott szabálya

Peter NEWMARK, a modern nyelvek londoni főiskolájának tanára tanulmányában azt a kérdést elemzi, hogy a szokványos fordítási tevékenységnek – nyilván nem a műfordítói alkotó munkának – *vannak bizonyos kötelező, az érdemi fordító munkát meghatározó szabályai.* Helyesen abból indul ki, hogy lehetnek, sőt vannak is különböző fordításméletek, de ezek csak bizonyos szövegtípusokra érvényesek. Nincsen sem egyetlen érvényes átfogó fordításmélet, sem pedig általános egységes gyakorlat a változtathatatlanság tényezői, az eszményi fordítási egységek, a fordíthatóság foka, illetve az ekvivalencia és a kongruencia tekintetében. Ezért ha ebben a dolgozatban mégis *fordítási szabályokról* esik szó, ezek inkább olyan útmutatások, amelyekről a fordítók ösztönzést meríthetnek problémáiknak az előadottakkal való egybevetésére. Emiatt az itt összefoglalt huszonhárom szabályt már a dolgozat címében is csak fenntartással tekinti kötelező normának, s így jelzi őket „*korlátozott*” szabályokként.

A fordítói munka nem egyszerűen szavak átültetése a forrásnyelvről a célnyelvbe, hanem szókapcsolatoké. Ezért a szabályok jó része a szókapcsolatokot illeti, bár bőven adódnak problémák az egyes szavak célnyelvi megfelelőinek megválasztásában is, valamint a szövegezés, ill. a nyelvi szerkezet célnyelvi kiképzésében. *Egy-egy szó bármit jelenthet. Minden fordítási műveletben a szöveg tehát a döntő tényező: átléphet minden szabályon, elméleten és elsődleges jelentésen.*

A huszonhárom korlátozott fordítási szabály lényegét ezek után a következőkben ismertetjük:

1. *A forrásnyelvben elfogadott szókapcsolatok megfelelőit a fordítónak fel kell kutatnia a célnyelvben, ha abban ilyenek vannak.* Egy szókapcsolat két vagy három szótári egységből áll, ezeket rendszerint nyelvtani segédszavak kapcsolják össze. A kapcsolódás mikéntje meghatározza, illetve korlátozza valamennyi összetevő szó jelentését, kiiktatva lehetséges jelentéseik többségét. Ez a befolyásolás lehet az összetevők között kölcsönös és kiegyensúlyozott, de gyakrabban erősebb az egyik, mint a másik tagnál. Például az angol *to pay attention = ügyel valamire* szókapcsolatban a *to pay = megtérít, fizet* ige lehetséges jelentéseinek a száma erősen lecsökken.

A szókapcsolat egy-egy nyelv szókészletének rendszerbeli eleme. Lehet *szintagmatikus-horizontális* – ilyen esetekben közönséges szerkezetet alkot, és lehet *paradigmatikus-vertikális* – ez utóbbi esetben olyan szavakból áll, amelyek ugyanahhoz a jelentésmezőhöz tartoznak, tehát helyettesíthetik egymást. De a kapcsolódó szavak képviselhetnek jelentésbeli ellentétet is.

A szintagmatikus-horizontális szókapcsolatok hét csoportba sorolhatók:

- ige + igenév,
- névelő + melléknév + főnév,
- határozószó + melléknév,
- ige + határozószó vagy melléknév,
- alany + állítmány
az állítmánynak csak egyetlen alanya lehet, pl. állathangok megnevezése esetében, az alannak a legmegfelelőbb állítmánnyal kell kapcsolódnia;
- mennyiséget kifejező szó + birtokviszonyjel + tárgyat kifejező főnév,
- mennyiséget kifejező szó + gyűjtőnév.

Szélesebb körűek és nem ennyire könnyen osztályozhatók az olyan szókapcsolatok, amelyek *un. nominalizációkat* tartalmaznak, hozzákapcsolva egy tárgy vagy mértékegység nevét valamely nagyságra, összetételre, célra, eredetre, rendeltetésre stb. vonatkozó kifejezéshez.

A paradigmikus-vertikális szókapcsolatok olyan jól meghatározott hierarchiákra épülnek, mint a családi viszonyok, a színskála, a tudományos taxonómiák, a szervezeti alá- és fölérendeltségek stb. Ezekben az elemek nyelvi kifejezési formái nyelvenként eltérhetnek, noha a nyelven kívüli valóság teljesen azonos.

Az antonimákról (ellentétes jelentésű szavak), illetve *a szinonimákról* (rokonjelentésű szavak) a következők foglalhatók össze.

Az antonimák (ellentétes jelentésű szavak) három fő alapra épülnek:

- olyan valóságokra*, amelyek egymást kiegészítő sorozatot alkotnak, pl. *szárazföld, tenger, levegő*, illetve amelyek fokozatbeli eltéréseket fejeznek ki, mint pl. *közkatona, altiszt, tiszt*;

b) olyan tulajdonságokra, amelyek ellentétesek ugyan de valamely középső kifejezés köré csoportosulnak, pl. *érdekelt, érdektelen, érdek nélküli*. Ide sorolhatók a formálisan is ellentétes kifejezések, mint pl. *tökéletes és tökéletlen*. Megjegyzendő, hogy a suffixumok jóval erőteljesebbek, mint a prefixumok. Pl. *faithless* és *infaithful*. A formális szempontból ellentétes kifejezések a szótárakban is szerepelnek: *kemény-puha, fiatal-öreg* stb;

c) *cselekvésekre* (igék vagy igenevek). A kéttagú kapcsolatokban a második tag ellentétes vagy fordított jelentésű: *támad-védekezik, ad-kap* stb. A háromtagú kapcsolatokban a második és a harmadik tag pozitív vagy negatív előjelű választ tartalmaz: *ajánl-elfogad-visszautasít*.

A szinonima (rokonjelentésű szavak) kapcsolatainak két átfogó típusát különböztetjük meg.

A/ A legfontosabbak, az *inkluzív* kapcsolatok, további három csoportra oszthatók:

- a) a *genus-species-subspecies* jellegű hierarchiát kifejező szósor. Ez a szósor bármely szótári egység általánosságát vagy különlegességét fejezheti ki, a megfelelő főfogalom bekapcsolásával, pl. *zenekari rézfüvösök*.
- b) a második alcsoportba sorolhatók a *szinekdochék*, amelyekben a rész és az egész azonos értelmezéssel szerepel, pl. *húr-hegedű, híros-vonóshangszerek*.
- c) végezetül ide sorolhatók még a *metonimiák* (jelentésátvittelek), pl. *Bonn = nyugatnémet kormány, the City = a brit pénzvilág* stb.

B/ A szinonima kapcsolatok másik típusa rendszerint valami *régi szólásmondás*, azaz un. nyelvi kövület, pl. *with might and main*, szó szerint „erővel és földologgal”, helyesen *teljes erővel*.

A *szókapcsolatok a nyelvnek a szótári, nem pedig nyelvtani viszonyait fejezik ki*. Ha a fordító a forrás és a célnyelvben megfelelő szókapcsolatokra talál, tanácsos azokat használnia. A fordítónak járatosnak kell lennie a szókapcsolatok területén, nemcsak azért, hogy ezeket megfelelően visszaadhassa, hanem azért is, hogy megítélhesse, mikor törheti szét őket, illetve hogy mikor mutatnak törést a forrásnyelv szövegében.

2. A fordítónak *fel kell becsülnie a forrásnyelvi szöveg minőségét és értékét*. A szépirodalmi és szakszövegek közötti általános megkülönböztetés – amely szerint az elsők fontossága formális elemekben, a másodikaké pedig tényleges tartalmukban rejlik, következésképpen az előzők szorosán fordítandók, az utóbbiak pedig szabadon fordíthatók – tévedésen alapszik. De ugyanilyen téves nézet az is, hogy a szakszövegeket szó szerint kell fordítani, míg a szépirodalmi szöveg végtelen fordítói szabadságot enged meg.

Helyesebb, ha a szakszövegeket *denotatív* (főjelentést hordozó) jellegűeknek tekintjük, s ezért minden részletükben pontosan adjuk vissza, a szépirodalmi szövegeket

pedig *konnotatív* (mellékjelentéseket hordozó) jellegűeknek minősítjük, s úgy fordítjuk őket, hogy a fordított szövegben feltárjuk rejtett értelmüket, érzékeltetjük a történéssel kapcsolatos jelképeket, a cselekmény erkölcsi tartalmát stb.

Alapvető különbséget valójában nem is szépirodalmi és szakszövegek, hanem *jó (hatásos), illetve rossz (hatástalan) írásművek között kell tennünk*. Ha egy szöveg jól van megírva – legyen bár szépirodalmi vagy tudományos, történelmi vagy műszaki –, alaki tényezői elsőrendű fontosságúak, s a fordítónak tiszteletben kell tartania ezeket, el kell velük számolnia a célnyelvi változatban „mit is jelenthet ez valójában” alapon.

Egy szöveg, ha a közlési szándék torzítása nélkül kifejezi a szerző egyéniségét, legyen bár nehézkes, kicsavart vagy túldiszipált, vétkezzék bár az egyszerűség, a világosság és a rövideg csalóka szabályai ellen, jól megírtnak minősíthető. Csakis akkor mondható rossznak, ha a közlés tartalma elvész az általános zsargonban.

3. Háromféle szövegtípust szokás megkülönböztetni. Ezek a *leíró, a meggyőző és a kifejező szövegek*. Az első az anyag tényeit adja, a második az olvasót cselekvésre sarkallja, a harmadik a szerző egyéniségét fejezi ki.

Az effajta megkülönböztetés lehetővé teszi egy metafora lefordítását akár a jelentéshordozó megóvásával (a), akár egy másik, azonos tartalmú jelentéshordozó alkalmazásával (b), akár a jelentéstartalom helyettesítésével (c).

Helyes fordítást minden esetben csupán az első (a) megoldás eredményezhet, feltéve, hogy a metafora mind a forrás, mind pedig a mai célnyelvben ugyanannyira érvényes, illetve használt.

4. A forrás- és a célnyelvben tapasztalható *használati gyakoriság*, – vonatkozzék bár a nyelvtani szerkezetekre vagy a szótári elemekre, – *hasznos járulékos eszköz* a fordítások ellenőrzésére.

Ha például a német *ich habe keine Ahnung* kifejezést úgy fordítjuk angolra, hogy *I have no premonition*, akkor az *Ahnung*-nak túlságosan erős, különleges jelleget tulajdonítottunk.

Noha a *szementikai (jelentésbeli) megfelelés a fordítás egyetlen alapelve*, ez csak akkor valósulhat meg, ha a forma egyenértékűsége és a szóhasználat gyakorisága a legnagyobb mértékben érvényesül.

5. *Ha egy szó ki van szakítva valamennyi szokásos kapcsolatából*, vagyis teljesen a szövegösszefüggésen kívül jelentkezik, feltételezhető, hogy a szerző leggyakrabban, legáltalánosabban, illetve elsődleges jelentésével használta, főként, ha felsorolásban vagy szemléltető anyagban (ábra) alkalmazta.

Ha egy szó külön fizikai és külön átvitt jelentéssel rendelkezik, a szókapcsolat fizikai vagy érzelmi vonatkozása – legyen bár szokatlan – adja a közlés szándékolt értelmét. A „*zöld gondolatok*” kifejezésben nyilvánvalóan nem szerepel semmiféle szín.

6. Valamely forrásnyelvi szót nem szabad olyan célnyelvi szóval visszaadni, amelynek a forrásnyelvben egy másik, „egy-az-egyhez” megfelelője is használatos. Például a német *schwarz* nem fordítható angolra *dark*-kal, mivel a *dark* németben *finster* vagy *dunkel*. Kivétel: *schwarze Augen* = *dark eyes*.

A francia *avec mesure* kifejezés fordítása során is tanácsos a szó jelentésbeli összetevőit figyelembe venni, mint pl. *mérséklet*, *önuralom*, *tartózkodás*.

Adódhat azonban ok arra, hogy a fordítás során ne bontsuk szét a szót szemantikai összetevőire. Pl. a következő francia mondatban: *il n'a pas le sens de la mesure*, a *measure* szónak a fordított szövegben bármiféle összekapcsolása esetlenül hatna, hiszen egyértelműen a mértéktartás fordítást követeli meg.

7. Ha valamely forrásnyelvi szó jelentése a célnyelvben bizonyos számú szinonimával fejezhető ki, a fordító válassza azt, amelyiket stilsztikailag a legalkalmasabbnak itéli, inkább mintsem egy olyat, amely a legkézenfekvőbb módon adja vissza a forrásnyelvi jelentést.

A jó fordítást éppen azt jellemzi, hogy a fordító kihasználta a szótár és a nyelvtan nyújtotta lehetőségeket. Az olyan fordítás viszont, amelyben ezek a lehetőségek akkor is alkalmazásra kerülnek, amikor teljesen feleslegesek, megtévesztő, illetve helytelen.

A rossz fordító mindent úgy akar átültetni a célnyelvbe, hogy elkerülje a szót szóval visszaadó fordítást. A jó fordító viszont csak akkor adja fel az irodalmi változatot, ha az teljességgel pontatlan.

8. Ha a forrásnyelvi szó jelentős szemantikai összetevőkkel rendelkezik, amelyek nem sűrítethők egyetlen célnyelvi szóba sem bele, akkor ezeket az összetevőket rendszerint fel kell bontani két vagy több szóra (illetve nyelvtani alakra) a célnyelvi szövegben. Ilyen esetekben nem szabad egy-az-egyhez egyenértékűségekkel kísérletezni.

9. Az olyan szó, amelyik a forrásnyelv kulturális hátterét jellemző tárgyat, intézményt vagy lelki beállítottságot stb. fejez ki, rendszerint lefordíthatatlan.

A fordítónak ilyenkor öt lehetősége van:

a) átvenni az idegen szót, transliterált alakban, mint pl. *szamovár*. Ez a megoldás azonban alkalmazhatatlan akkor, ha az olvasó valószínűleg képtelen helyesen értelmezni a számára ismeretlen idegen szót.

A francia *commune* pl. község-et jelent, míg a hasonló angol *commune* jelentése közösség. A szó tehát nem vehető át azonos jelentéssel az egyik nyelvből a másikba.

b) A forrásnyelvi szó fordítása során lehet új szót is alkotni, akár tükörfordítás árán is. Példa az olasz *grattacielo* = felhőkarcoló, illetve a francia *oléoduc* = nyersolajvezeték.

c) Lehet helyettesíteni a forrásnyelvi szót egy olyan célnyelvi kifejezéssel, amelyik a célnyelv kulturális hátterébe beépült valamely hasonló tárgyra, intézményre vagy

fogalomra vonatkozik. Például a brit-angol fordításban a francia *député* helyett írható *M. P.* = *Member of Parliament*. Mindkét kifejezés alsóházi, közvetlenül választott képviselőt jelent.

d) Körülírással is meg lehet magyarázni egy szó jelentését. Vegyük példaként a francia *désistement* főnevet. Így írható körül: a kétfordulós választások második fordulója előtt a jelölt visszalépése valaki más javára.

e) Lehetséges végül az idegen szót átvenni a célnyelvbe, főként megfelelő, saját nyelvi szuffixumok alkalmazásával, mint pl. *Londres*, *Venedig* stb.

Egy intézmény nevének a fordítása csakis akkor biztonságos, ha hasonló intézmény a célnyelvi országban is létezik és ha a kifejezés könnyen fordítható, mint *Banca Nazionale d'Italia* = *National Bank of Italy*. Egyébként a leghelyesebb átvenni az eredeti idegen kifejezést, magában a szövegben vagy pedig lábjegyzetben megmagyarázva azt.

10. Bizonyos sajátos fogalmakat kifejező szavak általában minden nyelvben fordítatlanul maradnak. Ilyenek az angol *standing*, a német *Gemütlichkeit*, a francia *démarche* stb. Ha ezek a célnyelvben általánosan elfogadottnak tekinthetők, vagyis a célnyelvi olvasó föltehetőleg megérti őket, benne maradhatnak a fordításban eredeti alakjukban. Nem fordítói feladat azonban az effajta nyelvidegenítés.

11. Amikor a fordító ellentmondással találkozik egyfelől a szórend által kifejezett közlési szándék, másfelől a szótári pontosság között, rendszerint a szótári szabatoság mellett dönt. A közlési szándék azonban mindig megőrizhető, ha egy cselekvést kifejező ige élettelen alanyhoz kapcsolódik. Pl.: *egészségi állapota nem enged meg neki semmiféle szertelenséget*.

12. A szöveg meggyőző jellegű elemeit, illetve szakaszait a fordítónak erőteljesen és bizonyos képzelőerővel kell kezelnie, tekintve, hogy ilyen esetben a közlési szándék érzelmek, illetve indulatok felkeltése. Tanulságos pl. az alábbi szembeállítás: *the paint is wet* = *die Farbe is nass* = a festés nedves, és *wet paint* = *frisch gestrichen* = frissen mázolva.

Számos fordításkritikus úgy véli, hogy egy szöveg ismeretközvetítő szerepe sokkalta fontosabb, mint meggyőző vagy kifejező funkciója. Az idevágó nézetek – a tanulmány szerzője szerint – tévedésen alapulnak.

13. Az eredeti szövegben egymás után többször megismételt szót a célnyelvi szövegben is megfelelő módon ismételni kell. Viszont bizonyos állandó díszítő jelzők helyettesíthetők a tulajdonnévvel, pl. *Vaskanceljár* = *Bismarck*, az *Afrikakorps parancsnoka* = *Rommel* stb. Ez a megoldás főként olyankor alkalmazható, amikor a körülírással nyújtott információ-többlet felesleges, s maga a fordított írásmű nem túlságosan emelkedett stílusú.

14. A forrásnyelvi szövegben összekapcsolt vagy egymáshoz igen közel álló szinonimákat a célnyelvi szövegben szemantikailag világosan meg kell különböztetni egymástól. Ez a szabály akkor is érvényes, ha olyan ál-szinonimákkal van dolgunk, mint pl. a francia *vin* és *alcool*, vagy a *matériel* és *équipement*.

Mindazonáltal adódnak bizonyos fenntartások. A forrásnyelvi szövegnek jól megírtak kell lennie, mivel a szinonimákat némelykor gondatlanul és esetlenül, némelykor pedig csupán a nagyobb nyomaték kedvéért használják. Pl. *Objekte und Gegenstände* = tárgyak és tárgyak vagy *deeply and profoundly* = mélyen és mélyen.

Szabályt ezért eléggé nehéz felállítani. Van, amikor a *matériel* és az *équipement* egymás mellett szerepel egy hosszú felsorolásban, s ilyenkor a fordítónak nehéz eldöntenie, vajon különböző jelentést képviselnek-e, csupán stíluszépítő szinonimák-e, esetleg átfedést képviselnek vagy talán az egyik (mondjuk a *matériel*) magába foglalja a másikat. Az is kérdés, hogy maga a szerző tisztában volt-e ezzel?

15. A fordítónak nem kell feltétlenül visszaadnia az olyan utalásokat, amelyek csakis a forrásnyelv kultúrkörére jellemzők, s amelyeket így a fordítás olvasói valószínűleg meg sem értenének. Ha az utalás a szöveg egésze szempontjából periférikus jellegű, egyszerűen elhagyható.

16. Ha a célnyelvben nehéz kongruens egyenértékűséget találni, gyakran célszerű lehet a forrásnyelvi kifejezést negatív, ellentétes vagy ellentmondó szemantikai elemekre szétbontani. Kézenfekvő példa erre az angol *shallow* = sekély jelző, amely a franciában csak így adható vissza: *peu profond* = kevésbé mély.

17. Ha a forrásnyelv valamely fogalom kifejezésére alternatív lehetőséget kínál, de a célnyelvben csupán egy áll rendelkezésre, akkor természetesen ezt kell használni. Mindazonáltal, ha a két forrásnyelvi szó egyike különös fontosságú – pl. műszaki vagy archaikus jellegű – célszerű külön figyelembe venni, vagy ismétléssel a szövegbe iktatott zárójelen belül, vagy pedig lábjegyzetben, magyarázó megjegyzés kíséretében. Pl. német szövegben a régies *Schütte* mellett helyes feltüntetni az újabb keletű *Bastei* vagy *Bastion* (bástya) szót is.

18. Az önmagában álló cím lefordíthatatlan, hacsak nem magyarázza meg valamely terjedelmesebb szövegrészlet. Ez utóbbi hozzásegít az informatív vagy képletes cím helyes értelmezéséhez.

Az értelmezés a fordító számára bizonyos szabadságot biztosít. Vegyük pl. a következő francia tanulmánycímet:

La prévention: de l'école au lieu de travail, angolul így is jó: *Preventive medicine at school and work*, vagyis *Orvosi megelőzés az iskolában és a munkahelyen*.

19. A legtöbb nyelvben adódik néhány olyan csekély szemantikai tartalmú szótári, illetve nyelvtani elem, amelynek a célnyelvben nincs konkrét megfelelője. A fordítónak gyakran nem is kell számot vetnie ezekkel: elhagyhatók. Ilyenek pl. a franciában *toutefois*, *or*, *néanmoins*, a németben *doch*, *eben*, *wohl*, az angolban *do*, *put*, *go*, *keep*, *let*, *make*, *take* stb.

20. Ha a forrásnyelvi szöveg valamely más forrásból merített idézetet tartalmaz, azt általában irodalmibb formában kell fordítani, mint a szöveg többi részét. A fordításnak emellett könnyen azonosíthatónak kell lennie, hogy bárki összevethesse azt az eredetivel.

21. Számos *amerikanizmus* kerül bele a fejlett országok nyelveibe, mielőtt még azokat a nagy-britanniai angol nyelv befogadhatta volna. A fordító, aki ezekkel az újdonságokkal a legkülönbözőbb szövegekben szembeke-
rül, várhat, amíg majd a nagy Webster szótár egy újabb kiadásában rájuk bukkan.

22. Minden túl *diszes* vagy *nehezen érthető mondat-tani szerkezet* esetében az a fordító kötelessége, hogy felkutassa az alapul szolgáló mély-szerkezetet, s a mondatot annak az alapján értelmezze.

23. Az *interferencia* a fordító legnagyobb gondja. Több ezer angol szónak más pl. a jelentése, ha német vagy francia szövegben szerepel. A kölcsönvett szó ugyanis felvesz egy jelentést, némelykor nem éppen a legmegszokottabbat, míg más jelentéseket elhagy. Az egyik nyelvben motivált szó a másikban nem-motiválttá, következőképpen ködössé, érthetlenné válik.

Az interferencia túlságosan sok jelentést ad egy szónak és túl sok szót kapcsol egy fogalomhoz. Ezáltal szétzúzza azt a nyelvi rendszert, amelyben minden mindenhez kapcsolódik.

A fentiekben vázolt 23 probléma megoldására nincs egységes szabály. Egy azonban minden fordítónak tanácsolható: „törődj a mondattal, majd a szóval, s végül ismét a mondattal!”

[NEWMARK, P.: *Twenty-three restricted rules of translation = Lebende Sprachen*, 20. köt. 6. sz. 1975. p. 166–172./

(Tarnóczi Lóránt)

